

*Maciej Cesarski**

Stan i proporcje ludności starszej w gospodarstwach zbiorowych w Polsce jako wyznacznik urbanizacji – 1988-2011

Streszczenie: Starzenie się społeczeństw, stanowiące jedną z współczesnych cech procesu urbanizacji, uznawane jest za świadectwo postępu i wysokiego stopnia zaawansowania tego procesu. Jest zarazem cywilizacyjną kwestią przysparzającą wielu problemów społeczno-gospodarczych. Istotnym celem działań państwa dotyczących tej kwestii pozostaje – oprócz dążenia do społeczno-ekonomicznego uaktywniania ludności starszej wiekiem (*active ageing*) – czynienie mieszkania i usług towarzyszących podstawowym obszarem opieki społecznej nad osobami starszymi (*ageing in place*). Problemem osób starszych, zwłaszcza w miastach, bez względu na sytuację materialną, jest na ogół niechęć do zamieszkiwania w gospodarstwach zbiorowych, także w Polsce. Potwierdza to konieczność rozwoju przystosowanych dla osób starszych mieszkań i usług z zakresu infrastruktury osadniczej, pozwalających na samodzielne zamieszkiwanie. Tego typu mieszkania i usługi zaczynają dopiero powstawać w Polsce. Zamieszkiwanie w niechęcianych przez starszą ludność gospodarstwach zbiorowych traktować zatem należy – mimo różnego ich typu i charakteru – jako jeden z wyznaczników ułomności współczesnej urbanizacji. W związku z tym, celem referatu jest analiza i ocena stanu oraz zmian liczby i proporcji ludności starszej znajdującej się w gospodarstwach zbiorowych w Polsce w okresie 1988-2011. Podstawą metodą badań jest analiza publikowanych danych Narodowych Spisów Powszechnych z lat 1988, 2002 i 2011, dotyczących ludności w wieku 60 i więcej lat.

Słowa kluczowe: starzenie się społeczeństw, ludność starsza, urbanizacja, obiekty zbiorowego zakwaterowania, Polska.

1. Wstęp

Starzenie się społeczeństw, znajdujące wyraz w teorii drugiego przejścia demograficznego (Kaa 1987, Okólski 1990: 69-90), stanowi jedną z cech powojennej kapitalistycznej urbanizacji, rozumianej w najszerszym ujęciu jako całokształt rozwoju cywilizacyjnego. Efekty społecznego gospodarowania ogniskują się bowiem w osadnictwie, w którym podstawą jest rozwój miast. Starzenie się społeczeństw uznawane jest za świadectwo postępu i wysokiego stopnia zaawansowania rozwoju cywilizacji

* Instytut Gospodarstwa Społecznego, Szkoła Główna Handlowa.

zachodniej. Jest zarazem procesem przysparzającym współcześnie wielu problemów społeczno-gospodarczych. Czy starzenie się ludności jest procesem nieuniknionym? W opracowaniu przyjmuje się, za wcześniejszymi badaniami, ogólną przesłankę, że proces starzenia się społeczeństw jest przede wszystkim konsekwencją współczesnej urbanizacji, której geneza wypływa z rewolucji przemysłowej. To wówczas pojawia się tendencja do rabunkowej eksploatacji przyrody, w tym zasobów siły ludzkiej, czego wielce ujemnych skutków – w tym kosztów starzenia się ludności – nie rejestruje ukształtowany w okresie powojennym System Rachunków Narodowych (System of National Accounts – SNA) (Cesarski 2003: 3-37, Cesarski 2013a: 340-361). Pojawia się wtedy wymóg ustawicznego wzrostu ekonomicznego, stający się z czasem paradygmatem rozwoju społeczno-gospodarczego, upowszechnionym w skali światowej wraz nasileniem globalizacji, od końcowych lat 70. XX w (Kociszewski 2011: 57-86). Paradygmat wzrostu ekonomicznego, nastawiony na rynkową rywalizację społeczno-gospodarczą, powoduje zmiany kulturowe, w tym dotyczące stylu życia rodzinnego i zawodowego, działające destrukcyjnie na postawy prokreacyjne. Z drugiej strony, zapewniane przez kapitalizm techniczne osiągnięcia, postęp w medycynie, ogólny długookresowy wzrost poziomu życia itd., wpływają na rosnącą liczbę przeżywanych przeciętnie lat.

Od połowy XX w., zwłaszcza w państwach nazywanych wysoko rozwiniętymi gospodarkami rynkowymi, ma miejsce zmniejszanie się rozrodności oraz spadek umieralności (Rosset 1974: 9–50). Przemiany te powodują w tych krajach wzrastanie – mimo imigracji z zagranicy siły roboczej w wieku produkcyjnym – liczby ludności starszej wiekiem, w tym sędziwej, co powoduje konieczność zwiększenia środków na wydatki publiczne. Wydatki te koncentrują się w miastach i dotyczą – poza sprawami mieszkaniowymi i konstrukcją układów osadniczych – rynku pracy, oświaty, systemów emerytalnych, opieki społecznej itp.

Istotnym celem przeciwdziałań państwa dotyczących tej kwestii, rozciągających się na sektor publiczny i prywatny, pozostaje czynienie mieszkania i usług towarzyszących – oprócz dążenia do społeczno-ekonomicznego uaktywniania ludności starszej wiekiem (*active ageing*) – podstawowym obszarem opieki społecznej nad osobami starszymi (*ageing in place*). Podkreślany jest w związku z tym wymóg pozostawiania ludności starszej wiekiem w swych mieszkaniach. Formy zaspokajania potrzeb mieszkaniowych ludzi starszych mogą być bardzo różne (Andrzejewski 1974: 219–224, Ogonowska 1997). Brane powinny być pod uwagę: chęć

pozostawania osób starszych w odpowiednim dla ich wieku dystansie do otoczenia, dającym poczucie spokoju, a u niektórych, również przekonanie o ich przydatności w życiu społeczności lokalnych i społeczeństw. Wskazuje się także na tendencję do tworzenia gospodarstw jednoosobowych i innych, z rosnącym udziałem osób starszych (Cesarski 2005: 36-47). Czynniki te zwiększają zapotrzebowanie na mieszkania mniejsze, w których możliwe byłby zmiany architektoniczne ułatwiające starszym ludziom korzystnie z wyposażenia sanitarno-technicznego. Wskazane czynniki zwiększają również zapotrzebowanie na szczególne (np. całodobowe, stacjonarne) usługi z zakresu opieki społecznej i ochrony zdrowia. Ważne są również: rola polityki miejskiej w uruchamianiu społeczno-ekonomicznego potencjału ludności starszej wiekiem oraz określenie skutków starzenia się ludności dla planowania zrównoważonego rozwoju miast, idącego w kierunku poprawy poziomu życia całego społeczeństwa (*Aging...*, 2003: 27–29). Działania w tych kierunkach mają prowadzić do przyjaznego ludziom w starszym wieku środowiska zamieszkiwania (*age-friendly environment*) (*Active...* 2012: 106–115). Przystąpienie Polski do UE sprawia, że nasze działania w zakresie zapewniania mieszkań starszemu pokoleniu podlegają ocenie społecznej na tle rozwiązań w państwach, w których problem ten jest od lat integralnym elementem systemu odpowiedzialności państwa (Zaniewska i Thiel: 2004, s. 323-331).

Przypomina się tu powstała w okresie międzywojennym polska szkoła podchodzenia do badania zagadnień mieszkaniowych. Istotna jest zwłaszcza myśl tej szkoły, która pojawia się także w okresie powojennym, aby wobec nie w pełni zaspokojonych i szybko rosnących potrzeb budować dostateczną liczbę niezbyt dużych powierzchniowo, lecz funkcjonalnych mieszkań, wraz z podstawowymi osiedlowymi obiektami społeczno-usługowymi wchodzącymi w skład – powiemy dziś – infrastruktury osadniczej (Andrzejewski 1979: 25-38, Cesarski 2013: 47-118, 221-264). Warunki mieszkaniowe ludności starszej stanowią ważnym element badań prowadzonych nad mieszkalnictwem w Polsce po drugiej wojnie światowej. Już na przełomie lat 50. i 60. projektowane i budowane są mieszkania przystosowane do potrzeb rozwojowych rodziny, tzw. mieszkania „międzygeneracyjne”, obejmujące dwie niezależne jednostki mieszkalne (większą i mniejszą), połączone dodatkowo drzwiami wewnętrznymi. Ewentualnie budowane są mieszkania małe, jedno – i dwuosobowe, rozproszone w powszechnej, zintegrowanej, rodzinnej zabudowie mieszkaniowej, niezbyt wysokiej, mającej do 3-4 kondygnacji, z windą (Skibniewska 1974: 185-228, Skibniewska 1994: 24-38).

Rozwiązanie to powraca¹, nie tylko w związku ze współczesnymi problemami starzenia się społeczeństw. Jest być może jednym z podstawowych działań prowadzących do równoważenia rozwoju miast, zwłaszcza w krajach podobnych do Polski. Bowiem infrastruktura mieszkaniowa i osadnicza, obliczone na przeciętnego mieszkańca, powinny znajdować się w odpowiedniej relacji przestrzennej do rozmieszczenia miejsc pracy i wypoczynku. Zwiększy się wówczas elastyczność rynku zatrudnienia i przybliży wizja publicznych stref wielofunkcyjnych. Funkcjonowanie tych stref ograniczy przemieszczanie się ludności i zmniejszy obciążenia transportu miejskiego, a tym samym pozwoli oszczędzić energię.

Globalne starzenie się ludności wchodzi w fazę dalszego przyspieszenia. W latach 1980-2010 udział ludności w wieku 60 lat i starszej wzrósł w skali świata z 8,6% do 11%, w tym znacznie więcej w rozwiniętych regionach (o 6,3 punktów procentowych) niż w biedniejszych (o 2,3 punkty). Przez następnych 30 lat, w mniej i bardziej rozwiniętych regionach, udział ten powiększy się odpowiednio o 7,9 punktu i o 8,8 punktu proc., podczas gdy w państwach najmniej rozwiniętych o 2,9 punktu (*World...*, 2013: 13). Transformacja systemowa zdynamizowała proces starzenia się ludności także w innych państwach przekształcających system społeczno-ekonomiczny z gospodarki centralnie planowanej na rynkową (*Socio-Economic...*, 2003: 1–9, *World...*, 2013: 3-15). W latach 2002-2005 po raz pierwszy wystąpił w Polsce ujemny przyrost naturalny, ponownie miało to miejsce w 2013 r. Przy czym w 2013 roku jego wielkość wyniosła więcej niż w latach poprzednich – około 15 tys. Zakładając utrzymanie tego trendu, za pół wieku będzie w Polsce 2 mln dzieci (tj. 3 razy mniej niż w 1960 r.) oraz 4 mln ludności w wieku 80. lat i więcej. W 2060 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym ma przypadać 70. emerytów (Okólski, Kaczmarczyk 2013: 1-3). Pamiętając o skali emigracji siły roboczej, prowadzącej do wyludniania się Polski, można już mówić u nas o regresie demograficznym, ogarniającym także szereg państw Europy i świata. Regresie, który zagrozić może podstawom rozwoju dzisiejszego kapitalizmu i całej cywilizacji zachodniej. Gwałtowne załamanie się kapitalizmu miałyby nieobliczalne, wieloaspektowe skutki cywilizacyjne, co przekreśliłoby szanse na realną realizację koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju. Regres demograficzny nie musi jednak przekształcić się w „katastrofę demograficzną” (Supińska 2013: 109 – 135). Będzie tak zwłaszcza, gdy zwróci się większe

¹ Wcześniej na ten temat pisali: (Kościńska 1973, Andrzejewski 1974: 219–224, Kościńska 1989: 149–163, Zaniewska 2001).

zainteresowanie na zagadnienie równoważenia przestrzeni zamieszkiwania zgodnego z koncepcją trwałego rozwoju w polityce społecznej (Cesarski 2012: 125-149).

Przyspieszenie starzenia się społeczeństw powiększać będzie, między innymi w Polsce (zwłaszcza w miastach), niemałe już potrzeby mieszkaniowe oraz inne z zakresu infrastruktury osadniczej ludności zaawansowanej wiekiem. Badania wskazują, że osoby w podeszłym wieku bez względu na sytuację materialną, odczuwają na ogół niechęć do zinstytucjonalizowanych form mieszkalnictwa zbiorowego, także w Polsce. Badania ankietowe potwierdzają to, wykazując, że większość osób starszych w Polsce chce samodzielnego zamieszkiwania, nawet w złych warunkach mieszkaniowych (Zaniewska 2005: 178–179). Z badań przeprowadzonych we Francji i w Kanadzie (a zatem w społeczeństwach dość bogatych) wynika, że państwo poprzez politykę mieszkaniową wspiera samodzielność zamieszkiwania osób starszych wiekiem (Zubrzycka-Czarnecka 2012: 119–128). Preferowanie wspólnego zamieszkiwania z innymi starszymi osobami dotyczy zwłaszcza świadomego, samodzielnego wyboru zamieszkiwania z równymi pochodzeniem, wykształceniem, statusem materialnym itp. w projektowanych do tego mieszkaniach. Zamieszkiwanie takie dostępne jest raczej dla osób lepiej sytuowanych materialnie (Cesarski 2005: 36–47, Zubrzycka-Czarnecka 2012: 119–128, Bartoszek, Niezabitowska, Kucharczyk-Brus, Niezabitowski 2011: 43). Przykładowo, w tego typu palcówkach zamieszkuje – w Szwajcarii i Wielkiej Brytanii – ponad 5% ludności w wieku powyżej 75 lat, natomiast w Polsce tylko 1% (*Long-term...*, 2005: 133-135, Szwed-Lewandowska 2009: 255). Konieczność budowania mieszkań przystosowanych dla osób starszych oraz organizowania usług z zakresu infrastruktury osadniczej, pozwalających na samodzielne zamieszkiwanie jest więc oczywista. Zasady postępowania w tym zakresie formułowane są na forum międzynarodowym, głównie za pośrednictwem ONZ i UE, intensywnie od lat 90. (Zrałek 2012: 87-105) Tego typu obiekty z zakresu tej infrastruktury – przede wszystkim domy i mieszkania, raczej z mglistą perspektywą form osiedlowych – zaczynają dopiero powstawać w Polsce. Są jakby formą eksperymentu (np. w wyniku rewitalizacji terenów poprzemysłowych, przebudowy części domów pomocy społecznej). Starsi ludzie w Polsce na ogół nie chcą mieszkać w obiektach zbiorowego zakwaterowania (gospodarstwach zbiorowych), co można by uznać za jeden z wyznaczników ułomności współczesnej urbanizacji. Różne rodzaje i funkcje tych obiektów wymagają różnicowanej interpretacji przejawiania się tych ułomności.

2. Cel, zakres i uwagi metodyczne

Celem opracowania jest przedstawienie oraz ocena kształtowania się liczby i odsetka ludności starszej wiekiem, znajdującej się w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce w latach 1988-2011. Podstawową metodą badań jest analiza publikowanych danych Narodowych Spisów Powszechnych z lat 1988, 2002 i 2011, dotyczących ludności w wieku 60. i więcej lat, w tym podgrupy – w wieku 80. i więcej lat, zamieszkującej w obiektach zbiorowego zakwaterowania, z uwzględnieniem rodzajów tegoż zakwaterowania. Wiek 60 i więcej lat (rzadziej 65 i więcej lat) przyjmuje się jako jednolity próg (współczynnik) starości (*old-age rate*) dla mężczyzn i kobiet, między innymi w opracowaniach ONZ. Wyodrębniana jest także ludność w wieku 80. lat i więcej, stanowiąca miarę stopnia zaawansowania „podwójnego starzenia się” (*double ageing*) (*Ageingi in...*, 2012: 19-33, *World...*, 2013: 3-77). Kryterium 60 i więcej lat jest w pełni porównywalne między NSP z 1988 roku oraz spisami z lat 2002 i 2011, przeprowadzanymi w Polsce lat transformacji. W opublikowanych materiałach NSP 1988 ilustracją procesu „podwójnego starzenia się” może być tylko udział ludności w wieku 70 i więcej lat (*Gospodarstwa...*, 2003: 125). W Polsce, wobec stosunkowo mało jeszcze wówczas zaawansowanego stopnia starzenia się, przyjęcie tego kryterium nie stwarza większych problemów merytorycznych.

Pomiar starzenia się społeczeństw, na podstawie ustalonego progu wieku, opiera się na statystycznym założeniu, że starość pojawia się bez względu na stan zdrowia człowieka po przekroczeniu owego progu. Propozycje mierników lepiej obrazujących proces starzenia się ludności oraz stopień jego zaawansowania uwzględniają zmieniającą się zdrowotność i przeżywalność ludności. Kwantyfikacja takich zmian wymaga jednak szczegółowych, na ogół trudno dostępnych, lub nieistniejących w praktyce, informacji dotyczących parametrów tablic trwania życia i innych danych. Informacje tego typu nie przekładają się przy tym na metodykę określania progu starości w dotychczasowych dochodzeniach spisowych w Polsce (Abramowska-Kmon 2011: 3-22). Przekreśla to zarazem możliwość zastosowania alternatywnych mierników starzenia się ludności w przedstawianych badaniach, a tym samym uwzględniania wpływu zdrowotności na liczbę i proporcje ludności starszej w gospodarstwach zbiorowych. Pomijając kwestię zdrowotności, wraz z wydłużaniem się życia i starzeniem się społeczeństwa, przy niedoborze przystosowanych dla osób

starszych mieszkańców i usług pozwalających na samodzielne zamieszkiwanie, liczba i udział ludności starszej w gospodarstwach zbiorowych powinny wykazywać tendencję wzrostową. Trend taki występować winien zatem w Polsce lat transformacji, zakładając wystarczającą zasobność finansową, w tym popyt efektywny potrzebujących takiej formy zamieszkiwania i nią zainteresowanych. Czy tak jest w rzeczywistości? W Polsce występuje znaczny deficyt i na ogół niski standard obiektów zbiorowego zakwaterowania w sektorze publicznym w stosunku do zapotrzebowania, którego nie można mylić z efektywnym popytem. W połączeniu z tym, rynkowe opłaty za większą i lepszą jakościowo podaż usług w obiektach oferowanych przez sektor prywatny stwarzają finansową barierę dla części ludności (trudnej do oszacowania) zmuszonej zamieszkiwać w gospodarstwach zbiorowych. Zastrzeżenia te i uwagi skłaniają do powściągliwego interpretowania wyników przedkładanych badań w tym zakresie.

Pewne problemy metodyczne stwarza również porównywalność rodzajów obiektów zbiorowego zakwaterowania stanowiących zespół pomieszczeń w budynku (budynkach), w których świadczone są usługi opiekuńczo-wychowawcze, opiekuńczo-lecznicze, hotelarskie lub inne. Podczas NSP 1988, którego wyniki można traktować jako element bilansu zamknięcia przed zmianami systemu społeczno-gospodarczego, wyodrębniono 9 rodzajów tych obiektów, a w czasie NSP 2002 i NSP 2011 po 12. Biorąc pod uwagę rodzaje obiektów zbiorowego zakwaterowania i ich przedmiotowy zakres w trakcie NSP 1988 i w dwóch kolejnych spisach, liczba i odsetek ludności w wieku 60 i więcej lat mieszkającej w tych obiektach, podlegają ograniczonym porównaniom. Porównania te dotyczą przede wszystkim ogólnej liczby i frakcji ludności starszej wiekiem, w tym sędziwej (80 lat i więcej), w obiektach zbiorowego zakwaterowania uwzględnionych razem. Dotyczą także ludności starszej wiekiem w domach pomocy społecznej dla osób dorosłych podczas NSP 1988 oraz w domach pomocy społecznej dla emerytów i osób starszych w latach NSP 2002 i NSP 2011, a ponadto w hotelach pracowniczych dla trzech spisów (*Gospodarstwa...*, 2003: 125, *Ludność...*, 2003: 23, *Ludność...*, 2013: 38–39).

Bezpośrednie porównania danych NSP z lat 2002 i 2011 obejmują każdy z 12 typów obiektów zbiorowego zakwaterowania. Domy, w których oferuje się pomoc społeczną ludności starszej, są przeznaczone ze względu na charakter oferowanych usług – mimo wspomnianej ogólnej niechęci ludzi starszych do tego typu form zinstytucjonalizowanej pomocy – w największym stopniu dla niej. Ludność w podeszłym wieku przebywa

również stosunkowo często w obiektach dla przewlekle chorych i hospicjach, a także w klasztorach i domach zakonnych oraz – wykazując większą fluktuację – w hotelach pracowniczych, schroniskach dla bezdomnych i noclegowniach. Obiekty te są zatem wyodrębnione w porównywanych danych: NSP 2002 i NSP 2011. Należy uznać zamieszkiwanie ludności starszej w domach pomocy społecznej dla osób dorosłych podczas NSP 1988, dla emerytów i osób starszych podczas NSP 2002 i NSP 2011 oraz w niewykazywanych w NSP 1988 schroniskach dla bezdomnych i noclegowniach, jako jeden z bezpośrednich wyznaczników ułomności współczesnej urbanizacji w Polsce. W wielu przypadkach dzisiejszy przebieg urbanizacji uniemożliwia bowiem opiekowanie się przez dzieci swoimi starzejącymi się rodzicami, babciami, dziadkami itp. W przypadku ludności starszej wiekiem, mniejszego znaczenia nabiera spisywanie osób, nie tylko mieszkających w gospodarstwach zbiorowych na pobyt stały, lecz także przebywających tam czasowo, powyżej 3 miesięcy. W schroniskach i noclegowniach spisywani są także tzw. bezdomni drugiej kategorii bez stałego miejsca zamieszkania (bez dachu nad głową, tzw. *rooflees*), którzy otrzymują pomoc w postaci schronienia, wyżywienia i odzieży, w odróżnieniu od bezdomnych pierwszej kategorii, żyjących w przestrzeni publicznej, którzy spędzają noc w momencie spisu poza instytucją funkcjonującą całodobowo (*Ludność...*, 2013: 121, 126, *Obwieszczenie...*, Dz.U. 2013). Przypomnieć też trzeba, że socjalną pomoc mieszkaniową mogą otrzymać wyłącznie osoby i rodziny legalnie użytkujące mieszkanie. Osoby bezdomne nie posiadają istotnych praw w tym zakresie, a pomoc im udzielana ma w znacznym stopniu charakter uznaniowy (Przyemeński i Oliwa-Ciesielska 2014: 120-123).

Zamieszkiwanie ludności w wieku 60. i więcej lat w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania jest w sumie – co pokazuje przegląd źródłowych danych NSP z lat 2002 i 2011 – na ogół sporadyczne. Może mieć ponadto bardzo różne przyczyny, w tym niewypływające bezpośrednio z ujemnych cech współczesnej urbanizacji. Obiektami tymi są internaty, bursy, domy studenckie i domy słuchaczy seminariów duchownych, domy dziecka i wioski dziecięce, domy dla samotnych kobiet z małymi dziećmi, zakłady psychiatryczne oraz ośrodki leczenia odwykowego. Konieczność pobytu starszych kobiet (w wieku 60. i więcej lat) w domach dla samotnych kobiet z małymi dziećmi oraz innych starszych osób w wioskach dziecięcych jako zastępczych rodziców oceniać trzeba w kategoriach słabych stron współczesnej urbanizacji. Wiek 60 i więcej lat nie jest bowiem

odpowiedni do wychowywania małych dzieci lub stałej opieki nad nimi. Stan taki świadczyć może o wielu sytuacjach patologicznych – o porzuceniu małych dzieci przez rodziców, zabranii im praw rodzicielskich itp. Przyczyn takiego zjawiska społecznego trzeba szukać w ogólnym zagubieniu się części młodszego pokolenia w latach transformacji. W podobny sposób interpretować można pobyt osób w podeszłym wieku w ośrodkach leczenia odwykowego itp. Analizie podlega również zbiorcza, wyodrębniona w materiałach obu spisów, grupa tzw. pozostałych obiektów zbiorowego zakwaterowania (hoteli, moteli, pensjonatów, domów wczasowych, schronisk turystycznych, kempingów, szpitali, prewentoriów itp.), w której przebywanie osób w podeszłym wieku dłużej niż 3 miesiące jest – wyjąwszy szpitale – najbardziej nietypowe.

Układ dostępnych danych NSP z lat 1988, 2002 i 2011 nie pozwala na analizę zarysowanej problematyki według: płci, sektorów gospodarki (publicznego i prywatnego) czy w wymiarze przestrzennym (uwzględniającym podział na miasto-wieś). Osamotnienie ludzi starszych w miastach, przede wszystkim większych, jest dotkliwsze, niż środowisku wiejskim. Podział obiektów zbiorowego zakwaterowania – na zlokalizowane w miastach i na obszarach wiejskich – jest jednak w tym aspekcie mało istotny i nie waży na realizacji celu opracowania. Postępy procesu urbanizacji oddziałują w kierunku przekraczania i likwidowania dychotomicznego podziału miasto-wieś. Widoczne jest to także w przypadku lokalizacji obiektów zbiorowego zakwaterowania. Występują bowiem niezgodności między funkcjonalnym oddziaływaniem tych obiektów a ich lokalizacją, przekraczające podział miasto-wieś. W grę wchodzi również ich dostępność przestrzenna i społeczna. Rzeczywista lokalizacja tych obiektów, podobnie jak wielu innych elementów infrastruktury osadniczej, nie poddaje się podziałowi ilościowemu pod względem przestrzennego i społecznego zakresu świadczonych usług (Cesarski 1999: 157–161).

Narodowe spisy powszechne przeprowadzane były w niepodległej Polsce aż do NSP 2002 metodą badania pełnego, o różnym zakresie przedmiotowym, dotyczącym jednak – poza NSP 1921 – całej populacji ludności i mieszkań w granicach państwa (Andrzejewski 1977: 16-34, *Raport...*, 2003: 8–12). Podstawą tej metody był bezpośredni wywiad rachmistrza z osobami w gospodarstwach domowych i zbiorowych podlegających spisowi. W celu zmniejszenia kosztów i problemów organizacyjnych, NSP 2011 przeprowadzony został gruntownie zmienioną metodą mieszaną, łączącą dane z bieżących rejestrów i systemów informacyjnych, tzw. sa-

mospis ludności oraz wyniki spisu reprezentacyjnego z udziałem rachmistrzów. W związku z tym, osoby przebywające w obiektach zbiorowego zakwaterowania (gospodarstwach zbiorowych) spisane zostały podczas NSP 2011 przez właścicieli, administratorów lub zarządców tych obiektów przy zastosowaniu odrębnej aplikacji internetowej. Znacznie zmieniona metoda ostatniego spisu stanowi potencjalny czynnik zmniejszający porównywalność wyników NSP 2002 i NSP 2011 (Cesarski 2012a: 83–99).

Na wiarygodności analizy liczby oraz odsetka ludności starszej znajdującej się w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce w okresie 1988-2011 ciąży również strukturalny czynnik. Brakuje tu – w odróżnieniu od wielu danych statystyki bieżącej – systematycznych szeregów czasowych umożliwiających uchwycenie ekstremów analizowanych wielkości, zwrotów w ich kształtowaniu się, cezur itp. W zakresie obranych do analizy wielkości, dane spisów są „fotografią” stanu z lat 1988, 2002 oraz 2011, mogącą niekiedy wykazywać „przypadkowość”. Zatem i z tego punktu widzenia formułowanie wniosków z analizy stanu i frakcji ludności starszej zamieszkującej w gospodarstwach zbiorowych w Polsce powinno prowadzone być w sposób ostrożny. Przedkładane opracowanie służy wstępnemu rozpoznaniu obranej problematyki badań, w tym zasygnalizowaniu kwestii i pytań na przyszłość.

3. Liczba i odsetek ludności starszej w gospodarstwach zbiorowych w latach 1988-2011

Pomiędzy NSP 1988 a NSP 2011 liczba ludności w Polsce powiększa się zaledwie z 37,9 mln do 38,5 mln, tj. 1,7%. Udział ludności miejskiej stanowiący główny, orientacyjny, demograficzny wyznacznik stopnia urbanizacji wynosi w latach: NSP 1988 – 61,2%, NSP 2002 – 61,8% i NSP 2011 – 60,8%. Wykazuje zatem niewielką zmienność (*Rocznik...*, 2012). Znacznie wyższą dynamikę niż ludność ogółem wykazuje liczba ludności w wieku 60 lat i więcej, wzrastająca z 5,5 mln do 7,6 mln, czyli o 38%, w tym zwłaszcza liczba ludności w wieku 80 lat i więcej (wzrost z 0,7 mln do 1,3 mln, tj. o 82%). Starzenie się ludności ulega więc wyraźnemu przyspieszeniu, jednakże łączna liczba osób żyjących w gospodarstwach zbiorowych zmniejsza się w okresie 1988-2011 prawie o połowę – z 742 tys. do 367 tys. Ludność w wieku 60 lat i więcej znajdująca się we wszystkich rejestrowanych spisach przeprowadzonych w obiektach zbiorowego

zakwaterowania wzrasta z 53 tys. podczas NSP 1988 do 75 tys. w trakcie NSP 2011. Świadczy to, o coraz rzadszym zamieszkiwaniu osób mających poniżej 60. lat w takich gospodarstwach. Mniej jednoznaczne są zmiany liczby ludności w wieku 80. lat i więcej, zmniejszającej się z 35 tys. w 1988 r. do 22 tys. w 2002 r. i następnie wzrastającej do 29 tys. w 2011 r. Dane te odzwierciedlają wpływ falowania wyżów i niżów demograficznych. Podobne kierunki i dynamikę zmian obrazują liczby ludności starszej wiekiem przebywającej w domach pomocy społecznej. W 1988 r. w domach tych spisuje się 27 tys. osób przekraczających próg starości, a w latach 2002 i 2011 po ok. 40 tys., natomiast ludności „podwójnie starszej się” – odpowiednio: 20 tys., 15 tys. oraz 17 tys. Liczba ludności starszej w obu analizowanych grupach, korzystającej z hoteli pracowniczych, gwałtownie spada. Wiązać to należy z tym, że w latach transformacji systemowej, w porównaniu ze stanem w 1988 r., zmienił się charakter zatrudniania oraz powstał rynek pracy, co ujawniło przerosty zatrudnienia. Wpływ na to miały także: likwidowanie dużych zakładów pracy (zwykle z hotelami pracowniczymi) oraz związane z tym preferowanie zatrudniania ludności miejscowej lub przyjezdnej, mogącej nabyć lub wynająć mieszkanie. W okresie 1988-2011 udział ludności w wieku 60 lat i więcej, zarejestrowanej razem w obiektach zbiorowego zakwaterowania, w ogólnej liczbie ludności w tym wieku w Polsce utrzymuje się na poziomie 64-65%, a udział ludności w domach pomocy społecznej stanowi 33-36%. Między 2002 r. a 2011 r. zmniejsza się o około połowę analogiczny udział ludności w wieku 80 lat i więcej mieszkającej w gospodarstwach zbiorowych razem wziętych, w tym w domach pomocy społecznej (zob. tabl.1 i 2.).

Między NSP 2002 i NSP 2011 liczba ludności w wieku 60 lat i więcej pozostaje na poziomie bliskim 11 tys. w zakładach opiekuńczo-leczniczych dla przewlekle chorych i hospicjach (spadek o 3,4%) oraz obniża się w klasztorach i domach zakonnych z 12 tys. do 11 tys. (spadek o 7,4%). Ludność w tym wieku zarejestrowana w schroniskach dla bezdomnych i noclegowniach wykazuje natomiast istotny wzrost – z niecałych 2 tys. do ponad 3 tys., tj. o 70,2%. Wzrost ten uznać można by jako skutek liberalizacji ekonomicznej, spotęgowany od 2008 r. strukturalnym kryzysem społeczno-gospodarczym. Bardziej jednoznaczne stwierdzenia w tym zakresie wymagałyby badań opartych na danych z tak potrzebnego tu monitoringu: liczby ludności starszej w schroniskach dla bezdomnych, w noclegowniach

Tabela 1. Liczba i proporcje ludności w wieku 60 lat i więcej w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce podczas NSP z lat 1988, 2002, 2011

Lata	Ludność									
	ogółem	ogółem w wieku 60 lat i więcej	ogółem w wieku 80 lat i więcej	razem w ob. zbior. zakwater.	w wieku 60 lat i więcej			wieku 80 lat i więcej ^b		
					razem w ob. zbior. zakwater.	domy pomocy społecz. ^{a/}	hotele pracow.	razem w ob. zbior. zakwater.	domy pomocy społecz. ^{a/}	hotele pracow.
	w tys.				w liczbach bezwzględnych					
1988	37879,1	5520,0	739,9	741,7	52706	27128	2078	35035	19958	406
2002	38230,0	6483,4	827,7	417,3	69017	39733	363	22207	15000	18
2011	38511,8	7613,6	1 347,8	366,7	75343	40455	249	28879	16784	24
	w % (1988 r. = 100)									
2002	100,9	117,5	111,9	56,3	130,9	146,5	17,5	63,4	75,2	4,4
2011	101,7	137,9	182,2	49,4	142,9	149,1	12,0	82,4	84,1	5,9

^a podczas NSP 1988 – domy pomocy społecznej dla osób dorosłych, podczas NSP 2002 i NSP 2011 domy pomocy społecznej dla emerytów i osób starszych, ^b podczas NSP 1988 ludność w wieku 70 lat i więcej

Źródło: Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa, GUS 2003; Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003; Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

oraz przyczyn pobytu. Znacznie większą dynamikę wzrostu wykazuje liczba ludności przekraczającej próg starości, znajdującej się w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania (internatach, bursach, domach stu denckich i domach słuchaczy seminariów duchownych, domach dziecka, wioskach dziecięcych, domach dla samotnych kobiet z małymi dziećmi, zakładach psychiatrycznych, ośrodkach leczenia odwykowego i innych placówkach), ponieważ powiększa się z prawie 4 tys. do ponad 9 tys. czyli o 148,1% (zob. tabl. 3).

O tak dużej, zastanawiającej dynamice wzrostu liczby ludności starszej w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania (według spisu z 2002 r. i 2011 r.) decyduje skala ponad pięciokrotnego wzrostu tej ludności – z prawie 900 osób do blisko 5 tys. osób. Przede wszystkim osób mieszkających w pozostałych obiektach zbiorowego zakwaterowania² (między innymi

² Nazywanych tak w terminologii NSP.

Tabela 2. Proporcje ludności w wieku 60 lat i więcej w obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce podczas NSP z lat 1988, 2002, 2011

Lata	W wieku 60 lat i więcej				W wieku 80 lat i więcej ^{b/}			
	ogółem	razem w ob. zbior. zakwater.	domy pomocy społecz. ^{a/}	hotele pracow.	ogółem	razem w ob. zbior. zakwater.	domy pomocy społecz. ^{a/}	hotele pracow.
	w liczbach bezwzględnych							
1988	81912	52706	27128	2078	55399	35035	19958	406
2002	109113	69017	39733	363	37225	22207	15000	18
2011	116047	75343	40455	249	45687	28879	16784	24
	w %							
1988	100	64,3	33,1	2,5	67,6	42,8	24,4	0,5
2002	100	63,3	36,4	0,3	34,1	20,4	13,7	0,0
2011	100	64,9	34,9	0,2	39,4	24,9	14,5	0,0

^a podczas NSP 1988 – domy pomocy społecznej dla osób dorosłych, podczas NSP 2002 i NSP 2011 domy pomocy społecznej dla emerytów i osób starszych, ^b podczas NSP – 1988 ludność w wieku 70 lat i więcej

Źródło: zob. tabl.1.

w: hotelach, motelach, pensjonatach, domach wczasowych, schroniskach turystycznych, kempingach, szpitalach, sanatoriach, prewentoriach itp.). Znaczny wzrost liczby ludności starszej w pozostałych obiektach zbiorowego zakwaterowania budzi wątpliwości. Może wynikać ze wspomnianej wyżej, innej niż poprzednio, metody spisu w 2011 r., oznaczającej w praktyce samospis właścicieli, administratorów lub zarządców tych obiektów.

Dynamicznie, lecz z bardzo niskiego poziomu, rośnie liczba osób w wieku 60 lat i więcej w nowych, wzorowanych na ogół na rozwiązaniach zachodnich, obiektach zbiorowego zakwaterowania. Liczba osób starszych wzrasta szybko w rodzinnych domach i wioskach dziecięcych (z 4 do 93 osób), w tzw. pozostałych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (z 54 do 599 osób, w tym w: pogotowiach opiekuńczych, specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych, młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, ogniskach wychowawczych), a także w domach dla samotnych kobiet z małymi dziećmi (z 60 do 1007 osób), tj. kobiet niespokrewnionych z dziećmi lub babć. Dane NSP 2011 wskazują, że kobiety bezdomne drugiej kategorii,

Tabela 3. Liczba i proporcje ludności w wieku 60 lat i więcej w zakładach dla przewlekle chorych, klasztorach i schroniskach dla bezdomnych w Polsce podczas NSP z lat 2002 i 2011

Lata	W wieku 60 lat i więcej					W wieku 80 lat i więcej				
	razem w ob. zbior. zakwater.	zakłady opiekuńczo-lecznicze dla przewlekle chorych, hospicja	klasztory, domy zakonne	schroniska dla bezdomnych, noclegownie	inne obiekty zbiorowego zakwaterowania ^{a/}	razem w ob. zbior. zakwater.	zakłady opiekuńczo-lecznicze dla przewlekle chorych, hospicja	klasztory, domy zakonne	schroniska dla bezdomnych, noclegownie	inne obiekty zbiorowego zakwaterowania ^{a/}
	w liczbach bezwzględnych									
2002	69 017	11 206	12 002	1 901	3 812	22 207	3 769	2 748	90	582
2011	75 343	10 828	11 118	3 235	9 458	28 879	4 648	3 500	197	3 726
	w % (2002 r.=100%)									
2011	109,2	96,6	92,6	170,2	248,1	130,0	123,3	127,4	218,9	640,2
	w %									
2002	100	16,2	17,4	2,8	5,5	32,2	5,5	4,0	0,1	0,8
2011	100	14,4	14,8	4,3	12,6	38,3	6,2	4,6	0,3	4,9

^a internaty, bursy, domy studenckie i słuchaczy seminariów duchownych, domy dziecka, wioski dziecięc, tzw. inne placówki opiekuńczo-wychowawcze (w tym: pogotowia opiekuńcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, ogniska wychowawcze), domy dla samotnych kobiet w ciąży lub z małymi dziećmi, zakłady psychiatryczne, ośrodki leczenia odwykowego itp. oraz w tzw. pozostałe obiekty zbiorowego zakwaterowania (w tym: hotele, motele, pensjonaty, domy wczasowe, schroniska turystyczne, kempingi, szpitale, sanatoria, prewentoria itp.)

Źródło: Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003; Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

czyli nie mające stałego, konwencjonalnego mieszkania, są najczęściej (62%) osobami przebywającymi w domach opieki dla samotnych kobiet z małymi dziećmi lub w ciąży. Wzrost liczby starszych osób w wioskach dziecięcych w roli przybranych rodziców oceniać trzeba w kategoriach defektów współczesnej urbanizacji. Podobnie interpretować można pobyt osób w podeszłym wieku w innych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Zmniejsza się jedynie liczba osób mających ukończonych 60 lat i więcej w zakładach psychiatrycznych i odwykowych (2,5 do 2,1 tys.).

Tabela 4. Liczba i proporcje ludności w wieku 60 lat i więcej w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce podczas NSP z lat 2002 i 2011

Lata	Liczba ludności w wieku 60 lat i więcej							
	razem w ob. zbior. zakwater.	internaty, bursy	domy studenckie, asystenckie, słu-chaczy seminariorów duchownych	domy dziecka, rodzinne domy dziecka, wioski dziecięce	pozostałe placówki opiekuńczo-wychowawcze	domy pomocy społecznej dla samotnych kobiet w ciąży lub z małymi dziećmi	zakłady (szpitale) psychiatryczne, ośrodki leczenia odwykowego	pozostałe obiekty zbiorowego zakwaterowania ^{a/}
	w liczbach bezwzględnych							
2002	69017	29	226	4	54	60	2546	893
2011	75343	202	473	93	599	1007	2116	4868
	w % (2002 r.=100%)							
2011	109,2	696,6	209,3	2325,0	1109,3	1678,3	83,1	545,1
	w %							
2002	100	0,0	0,3	0,0	0,1	0,1	3,7	1,3
2011	100	0,3	0,6	0,1	0,8	1,3	2,8	6,5

^a tzw. pozostałe obiekty zbiorowego zakwaterowania, w tym: hotele, motele, pensjonaty, domy czasowe, schroniska turystyczne, kempingi, szpitale, sanatoria, prewentoria itp.).

Źródło: zob. tabl. 3.

Skala przyrostu osób sędziwych mających 80 lat i więcej w pozostałych obiektach zbiorowego zakwaterowania jest również największa (z 266 do 2382 osób). W różnych rodzajach tych obiektów następuje skokowy, wychodzący od wielkości bliskich zeru, wzrost liczby osób sędziwych – czasem prawie pięciokrotny w przypadku domów pomocy społecznej dla samotnych kobiet z małymi dziećmi. W przeciwieństwie do notowanego spadku liczebności całej grupy osób w podeszłym wieku w zakładach psychiatrycznych i odwykowych zwiększa się dwukrotnie liczba osób sędziwych w tych placówkach (z 266 do 544). W sumie można przyjąć, że dynamiczne powiększanie się liczby osób, w prawie wszystkich powyższych obiektach zbiorowego zakwaterowania, nastąpiło wskutek przeobrażeń społeczno-gospodarczych po 1989 r., w tym związanych także z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Łączące się z tym zmiany kierunków polityki pomocy społecznej oraz nowe powstające w związku z tym rodzaje obiektów zbiorowego zakwaterowania ujawniły mogły liczbę osób potrzebujących nowych form tej pomocy (zob. tabl. 4 i 5).

Tabela 5. Liczba i proporcje ludności w wieku 80 lat i więcej w innych obiektach zbiorowego zakwaterowania w Polsce podczas NSP z lat 2002 i 2011

Lata	Liczba i proporcje ludności w wieku 80 lat i więcej							
	razem w ob. zbior. zakwater.	internaty, bursy	domy studenckie, asystenckie, słuchaczy seminariów duchownych	domy dziecka, rodzinne domy dziecka, wioski dziecięce	pozostałe placówki opiekuńczo-wychowawcze	domy pomocy społecznej dla samotnych kobiet w ciąży lub z małymi dziećmi	zakłady (szpitale) psychiatryczne, ośrodki leczenia odwykowego	pozostałe obiekty zbiorowego zakwaterowania ^{a/}
	w liczbach bezwzględnych							
2002	22207	0	32	1	10	7	266	266
2011	28879	36	224	25	183	333	544	2382
	w % (2002 r.=100%)							
2011	130,0	–	700,0	2500,0	1830,0	4757,1	204,5	895,5
	w %							
2002	100	–	0,1	0,0	0,0	0,0	1,2	1,2
2011	100	0,1	0,8	0,1	0,6	1,2	1,9	8,2

^a tzw. pozostałe obiekty zbiorowego zakwaterowania, w tym: hotele, motele, pensjonaty, domy wczasowe, schroniska turystyczne, kempingi, szpitale, sanatoria, prewatoria itp.).

Źródło: zob. tab. 3.

4. Zakończenie

Przedstawione zmiany stanu i odsetka ludności starszej zamieszkującej w gospodarstwach zbiorowych w Polsce w latach 1988-2011 mogą być w wielu przypadkach interpretowane w kategoriach ułomności współczesnej urbanizacji. Wzrost liczby ludności w wieku 60 lat i więcej w niemal wszystkich spisach z lat 2002 i 2011 przeprowadzonych w gospodarstwach zbiorowych, w tym zwłaszcza w domach opieki dla osób starszych oraz w schroniskach dla bezdomnych i noclegowniach, prowokuje do zadania pytania o skalę i tempo społeczno-ekonomicznego uaktywniania osób starszych oraz o sens czynienia konwencjonalnego mieszkania głów-

ną platformą opieki społecznej nad tymi osobami. Postęp technologiczny redukujący miejsca pracy, innowacje techniczne ułatwiające życie wielu grup starszych ludzi, stoją w opozycji do prób przedłużania aktywności zawodowej tej społeczności. Społeczna aprobata roli sektora publicznego w rozwiązywaniu problemów ludzi starych w zderzeniu z wąskimi, ekonomicznymi zależnościami rynkowymi nie jest w stanie zapobiec spadkowi znaczenia tego sektora w tym zakresie. Jest tak, mimo wynikającego stąd wzrostu różnicowań społecznych. Przemiany struktury i funkcji rodziny w kierunku jej nuklearnego modelu, spadek liczby osób w typowym gospodarstwie domowym czy wzrastająca mobilność jego członków na rynku pracy, zmniejszają możliwości młodego pokolenia w zakresie opieki nad rodzicami, dziadkami. Czynniki te podważają w podstawowym, „mieszkaniowym” aspekcie realność działań prowadzących do tworzenia środowiska zamieszkiwania przyjaznego osobom w podeszłym wieku.

Wraca także kwestia zdrowotności ludności w podeszłym wieku, nieujęta w przeprowadzonej analizie. Jest to między innymi kwestia uwzględniania wpływu zdrowotności na liczbę i proporcje ludności starszej wiekiem w gospodarstwach zbiorowych. Znane słabości publicznej służby zdrowia, których nie są w stanie z wielu przyczyn zniwelować zakłady medyczne w sektorze prywatnym w Polsce, oddziałują zapewne w sposób ujemny na zdrowotność ludności starszej wiekiem. W związku z tym, można by się zastanowić nad stosowaniem podwyższonego progu starości w niektórych analizach i badaniach nad starzeniem się społeczeństwa w Polsce. Wyższy próg starości mógł by oddziaływać, np. w kierunku urealnienia liczby i frakcji ludności w podeszłym wieku, przede wszystkim określonej jako sędziwa, w niektórych gospodarstwach zbiorowych, zwłaszcza w placówkach opieki medycznej dla przewlekle chorych itp. Pozwoliłby postawić w innym świetle istotny spadek udział ludności w wieku 80 lat i więcej – mieszkającej w gospodarstwach zbiorowych razem wziętych, w tym w domach pomocy społecznej – w ogólnej liczbie ludności sędziwej w Polsce w okresie 2002–2011.

Zmiany stanu i odsetka ludności w podeszłym wieku wykazywanej w gospodarstwach zbiorowych w Polsce w okresie 1988–2011 znaczą przede wszystkim nierozwiązywalne obecnie następstwa procesu starzenia się społeczeństw. Poszukiwania sposobów minimalizowania negatywnych skutków tego procesu prowadzą do pytania o możliwości dzisiejszych systemów społeczno-gospodarczych w tym zakresie.

Duża liczba starszych bezdomnych, żyjących w przestrzeni publicznej oraz w schroniskach i noclegowniach wymaga zreformowania polityki w zakresie opieki społecznej. Przystawienie się z polityki interwencyjnej na idącą w kierunku zapewniania trwałych mieszkań, zgodnie z nabierającym znaczenia w Europie Zachodniej, a powstałym w Stanach Zjednoczonych, programem „Najpierw Mieszkanie” („Housing First”). Inwestowanie w mieszkania jest bowiem tańsze w wymiarze długookresowym od budowania noclegowni i schronisk. Poza tym duża część bezdomnych, zamieszkujących nierzadko krótkookresowo schroniska, wynajmowane lokale itp., potrzebuje stałego bezpiecznego konwencjonalnego mieszkania bez względu na swoją bieżącą sytuację społeczno-zawodową. Istotna pozostaje także sprawa monitorowania ludności zamieszkałej w domach noclegowych. Dopiero taka opieka społeczna, wymagająca indywidualnego podejścia do dotkniętych złym losem, daje realne szanse wyjścia ze strukturalnej (chronicznej) bezdomności (Tsemberis 2010: 7-56, Johnson 2012: 183-191). Powodzenie działań w tej dziedzinie zależy nie tylko od uwarunkowań makroekonomicznych, ale także od edukacji i wrażliwości społeczeństwa. Kwestia ta sygnalizowana była już wcześniej w Polsce (Skibniewska 1997: 3-6). Więcej przesłanek do oceny zamieszkiwania ludności starszej (także w innych rodzajach obiektów zbiorowego zakwaterowania), prowadzonej w aspekcie ułomności współczesnej urbanizacji, wniosłyby zapewne systematyczne badania ankietowe.

Ocena kształtowania się rejestrowanych przez statystykę zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych zachodzących w danym miejscu i czasie zależy od szeregu przyjętych kryteriów wyrastających z podzielanego systemu nadrzędnych wartości, przyjętej metody analizy, jej złożoności i innych uwarunkowań. W przypadku oceny procesu starzenia się społeczeństw i związanych z nim zjawisk, np. w postaci kształtowania się liczby i frakcji ludności starszej w gospodarstwach zbiorowych i ich rodzajach, dochodzi do tego potrzeba należytego szacunku dla tych osób. Jeśli uznać dzisiejsze i przewidywane tempo starzenia się społeczeństw za obiektywny proces demograficzny, poprzestać można na jego opisie i poznaniu zwiększającym prawdopodobieństwo powodzenia przeciwdziałania jego skutkom. Brak przekonania o obiektywnym, nieuniknionym charakterze dzisiejszego i przewidywanego tempa starzenia się społeczeństw skazuje na zadanie trudniejsze – polegające na konieczności przekształcenia paradygmatu zachodniego rozwoju cywilizacyjnego kreowanego przez wzrost ekonomiczny w inny, bazujący na przesłankach koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju. Takie przekształcanie, dające szanse powstrzymywa-

nia lub osłabiania tempa starzenia się społeczeństw, bazować powinno na równoważeniu przestrzeni zamieszkiwania, gdyż tam ogniskują się efekty wszelkiej aktywności społeczno-gospodarczej (Cesarski 2012: 125-149, Cesarski 2013: 22–33). W niedalekiej przyszłości problemem w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkaniowych i innych osadniczych ludności starszej będą znaczne utrudnienia w dostępie do niektórych form zamieszkiwania zbiorowego oraz segregacja społeczna, dochodowa i przestrzenna, wyznaczana przez luksusowe osiedla z opieką dla nielicznych starszych oraz domy pomocy społecznej o zróżnicowanym standardzie. Głównym niedocenianym środkiem mierzenia się z tym problemem stać się może bardziej sprawiedliwe zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych i innych z zakresu infrastruktury osadniczej jako decydującego elementu równoważenia przestrzeni zamieszkiwania. Przyjęcie takiego rozumowania sytuuje zamieszkiwanie ludności starszej wiekiem w większości gospodarstw zbiorowych wśród jednej z istotnych ułomności współczesnej urbanizacji.

Bibliografia

- Abramowska-Kmon A. (2011), *O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności*, „Studia Demograficzne” 1 (159), s. 3–22.
- Active ageing (2012), “Special Eurobarometer”, no. 378, European Commission, Brussels, p. 106–115.
- Ageing in the twenty-first century. A celebration and a challenge (2012), UNFPA and Help Age International, New York, London.
- Ageing, Housing and Urban Development (2003), OECD, Paris.
- Andrzejewski A. (1974), *Polityka mieszkaniowa a warunki mieszkaniowe ludzi starszych*, [w:] *Problemy ludzi starych w Polsce*. PWE, Warszawa, s. 219–236
- Andrzejewski A. (1977), *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1914-1974*, PWE, Warszawa.
- Andrzejewski A. (1979), *Związki infrastruktury społecznej z rozwojem i rozmieszczeniem mieszkalnictwa oraz infrastruktury osadniczej*, [w:] *Kształtowanie infrastruktury społecznej w Polsce w latach 1971-1980 oraz uwarunkowania i przesłanki jej rozwoju w latach 1981-1985.*, KPP i PS PAN, INP UG, Gdańsk, s. 28-35.
- Bartoszek A., Niezabitowska E., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M. (2011), *Warunki zamieszkiwani Polских seniorów w świetle badań socjologów i architektów w projekcie Polsenior*, „Polityka Społeczna”, Numer Specjalny, s. 36–44.
- Cesarski M. (2013), *Kryzys istoty kapitalizmu*, „PRZYSZŁOŚĆ: Świat – Europa – Polska” nr 2(28) Biuletyn Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy prezydium PAN, Warszawa, s. 22–33.
- Cesarski M. (2013a), *Polityka mieszkaniowa w Polsce w pracach naukowych 1918-2010. Dokonania i wpływ polskiej szkoły badań*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Cesarski M. (2012), *Od funkcjonalnego mieszkania ku zrównoważonej przestrzeni zamieszkiwania – rola infrastruktury osadniczej*, „Studia i Prace KES”, nr 2 (10), s. 125-149.

- Cesarski M. (2012a), *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce – pierwsze wyniki NSP 2011 na tle lat 1988 i 2002*, „Człowiek i Środowisko”, nr 4, s. 83–99.
- Cesarski M. (2005), *Starzenie się społeczeństw a mieszkalnictwo i rozwój miast*, „Problemy Rozwoju Miast”, nr 1-2, s. 36–47.
- Cesarski M. (2003), *Reprodukcja mieszkaniowego majątku trwałego w procesach społeczno-gospodarczych, Polska i kraje OECD – 1960-2000*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Cesarski M. (1999), *Lokalna infrastruktura osadnicza i jej makroprzestrzenne odniesienia w Polsce*, [w:] A. Stasiak (red.), *Wpływ różnicowań regionalnych na możliwości przekształceń wsi polskiej*, KPZK PAN, „Biuletyn” z. 188, PWN, Warszawa, s. 157–161.
- Gospodarstwa domowe i rodziny* (2003), Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa.
- Johnson G. 2012, *Housing First “Down Under”: Revolution, Realignment or Rhetoric?* “European Journal of Homelessness”, vol. 6, no. 2, December, p. 183-191.
- van de Kaa D. (1987), *Europe’s second demographic transition*, „Population Bulletin”, vol. 42, no 1, p. 1-59.
- Kociszewski J. (2011), *Paradygmaty rozwoju współczesnej gospodarki światowej na przykładzie krajów biednych*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, „Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej”, z. 18, KTE i SM, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 57-86.
- Kozińska D. (1973), *Problemy mieszkaniowe osób w starszym wieku*, IGM, Warszawa.
- Kozińska D. (1989), *Warunki mieszkaniowe starszego pokolenia*, [w:] H. Kulesza, W. Nieciuński (red.), *Mieszkalnictwo – szanse i zagrożenia rozwoju. Profesorowi Adamowi Andrzejewskiemu autorzy*, PWE, Warszawa, s. 149-163.
- Long-term care for older people* (2005), OECD, Paris.
- Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna* (2013), Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 listopada 2012 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o pomocy społecznej, DzU 2013, poz. 182, t.1.
- Ogonowska I. (1997), *Mieszkania z opieką dla osób starszych. Zarys problemu w wybranych krajach Unii Europejskiej*, Warszawa, IGM.
- Okólski M. (1990), *Mechanizm przejścia demograficznego*, [w:] M. Okólski (red.), *Teoria przejścia demograficznego*, PWE, Warszawa, s. 69-90.
- Okólski M., Kaczmarczyk P. (2013), *Przyszłość demograficzna Polski*, „Opinie i Rekomendacje OBMF”, nr 1, s. 1–3.
- Przymański A., Oliwa-Ciesielska M. (2014), *Publiczna pomoc mieszkaniowa a demarginalizacja społeczna ludności ubogiej*, Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań.
- Raport z Wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań* (2003), Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa.
- Rocznik Demograficzny* (2012), GUS Warszawa.
- Rosset E. (1974), *Starzenie się społeczeństw – problem demograficzny XX wieku*, [w:] *Problemy ludzi starych w Polsce*, PWE, Warszawa, s. 9-50.
- Skibniewska H. (1997), *Głos w dyskusji*, [w:] *Społeczne, ekonomiczne, techniczne i architektoniczne aspekty mieszkania XXI wieku*, Seminarium naukowe, Warszawa 28 lutego 1997 IGM, Warszawa (na prawach rękopisu), s. 3-6.
- Skibniewska H. (1974), *Rodzina a mieszkanie*, PWN, Warszawa.

- Skibniewska H. (1994), *Modele mieszkalnictwa dla osób starszych i niepełnosprawnych*, [w:] *Środowisko zamieszkania a niepełnosprawni*, IFiS PAN, Warszawa, s. 24-38
- Socio-Economic Status and Living Arrangements of Older Persons in Lithuania* (2003), United Nations, New York and Geneva.
- Supińska J. (2013), *Debaty o polityce społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Szweda-Lewandowska Z. (2009), *Popyt na miejsca w domach pomocy społecznej wśród seniorów w Polsce w perspektywie 2035 roku*, Acta Universitatis Lodziensis, „Folia Oeconomica”, nr 213, s. 243-254.
- Tsemberis S. (2010), *Housing First: Ending homelessness, promoting recovery and reducing cost*, [w:] *How to house the homeless*, Ed. by E. I. and B. O’Flaherty, Russell Sage Foundation, New York., p. 37–56.
- World Population Ageing* (2013), United Nation 13, New York, p. 3–15.
- Zaniewska H. (2005), *Mieszkania ludzi starszych*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Przeszłość i przyszłość polskiej polityki mieszkaniowej*, IPISS, Warszawa, s. 170-185.
- Zaniewska H. (red.) (2001), *Mieszkania ludzi starszych w Polsce. Sytuacja i perspektywy zmian*, IGM, Warszawa.
- Zaniewska H., Thiel M. (2004), *Mieszkanie jutra ludzi starszych – nadzieja czy zagrożenie?* [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 323-331.
- Zrałek M. (2012), *Kreowanie dobrych warunków mieszkaniowych i przyjaznego środowiska zamieszkania ludzi starszych*, [w:] M. Zrałek (red.), *Przestrzenie starości*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec, s. 87-105 .
- Zubrzycka-Czarnecka A. (2012), *Polityka miejska wobec starzenia się populacji miast — na przykładzie Polski, Francji i Kanady*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” nr 7, s. 119–128.

The state and shares of elderly population using collective accommodation in Poland as an indication of urbanization – 1988-2011

Summary: Aging, one of the characteristic features of contemporary urbanization, is recognised as an indication of the development and advancement of this process. But aging is also a civilization issue leading to many socio-economic problems. One important goal of the state in addressing it remains, in addition to stimulating the socio-economic activity of the elderly population (active aging), housing and related services as the primary area of social care for the elderly (aging in place). A problem that is specific to elderly persons living in urban areas, also in Poland, is that regardless of their financial status they are mostly reluctant to use collective households. This is another argument for making efforts to improve the availability of housing adapted to older persons’ needs and of housing infrastructure services that could allow them to live independent lives. This type of housing and services are only starting to be created in Poland. The fact that older people live in collective households notwithstanding their reluctance to this solution appears to be – despite the households coming in different types and forms – one of the

indications of defective contemporary urbanization. The aim of the paper is to analyse and evaluate the state and changes in the number and proportion of elderly people living in collective households in Poland in the years 1988-2011. The basic research method is the analysis of the National Census data on population aged 60 and older published on years 1988, 2002 and 2011.

Keywords: aging, elderly population, urbanization, collective accommodation, Poland.